

ВОЛИНСЬКІ ЩЕДРІВКИ

Щедрівка є одним з найцікавіших та найархаїчніших жанрів народнопісенної творчості українців. Довгий час фольклористи та дослідники розглядали щедрівку вкупі з колядкою, не виділяючи її в окремий жанр через відсутність чітких розмежувальних ознак між двома групами пісень. Так, колядки та щедрівки уже в записах XIX–XX століть становили єдиний за функціональними, образними та формальними ознаками вид мистецтва, який утворився на основі спільної аграрної традиції.

Відомий етнограф та фольклорист В. Гнатюк у передмові до збірника “Колядки та щедрівки” теж усував цей поділ як зовсім, на його думку, безпідставний і вважав “назви колядки і щедрівки за зовсім рівнорядні терміни, з яких перший є чужого, а другий нашого походження” [1]. Такої ж думки був і Ф. Колесса.

Про умовність такого поділу говорив Б. Грінченко, акцентуючи увагу на тому, що часом пісня, яка в одній місцевості співається як колядка, в іншій – як щедрівка під Новий рік, іще десь зовсім не колядують на Різдво, але щедрують під Новий рік, тому всі колядки співаються під Новий рік як щедрівки [2]. З цим твердженням не погоджувався музикознавець В. Гошовський, який вважав, що колядки та щедрівки, виходячи з формальних ознак їх побудови, утворюють два окремих види, що, в свою чергу, поділяються на типи та різновиди [3]. Свого часу академік М. Т. Рильський акцентував увагу на тому, що “хоча деякі дослідники (В. Гнатюк, Ф. Колесса) вважали щедрівку тільки іншим найменуванням колядки, все ж вони становили собою окремий розряд обрядових пісень, бо виконувалися лише на новий рік і їх ніколи при виконанні не змішували з колядками” [4].

Цікаво, що поділ календарних пісень святочного циклу на дві групи, який міцно закріпився у народній практиці, є характерною особливістю обрядово-пісенної творчості лише українців. Це свідчить на користь того, що щедрівка є самостійним жанром обрядової пісенності зі своїми специфічними, тільки їй притаманними ознаками. Характерною відмінністю є й те, що в тих регіонах України, де побутували обидві назви пісень – колядки та щедрівки, – “...під першими розуміли церковні різдвяні пісні, в той час як другі використовувалися на означення народної величальної пісні” [5]. Сучасні записи із південної Волині (Дубенський та Радивилівський райони Рівненської, Кременецький та Шумський Хмельницької областей) повністю підтверджують цю різницю. Тут простежується чітка диференціація між жанром колядки та щедрівки у тематичному та хронологічному планах: “зміст колядок – христославлення і виконання їх голосне у період Різдва, щедрівки ж мають цілком світський зміст, наповнені земними життєвими мотивами, і виконували їх напередодні Нового року у так званий багатий чи щедрий вечір” [6]. Виходячи з функціонального призначення обряду і слід розглядати жанр щедрівки. Головний мотив обряду – прагнення забезпечити успіх майбутнього врожаю (вегетаційна магія).

Детальний аналіз тем та мотивів щедрівок і колядок подав свого часу О. Потебня, започаткувавши тим самим їх наукове вивчення. Спираючись на значний текстовий матеріал та залучивши різні паралелі, вчений простежив походження й генезу головних тем та мотивів колядок і щедрівок [7].

Розрізняються між собою щедрівки сюжетами та мотивами, залежно від об’єкту величання. Основних груп щедрівок чотири – господареві, господині, парубкові та дівчині. Архітектоніка пісні: заспів, власне щедрівка, поспів та приспів. Ядром є власне щедрівка, а решта частин – обрамлення, прикраса. Подекуди поспів відривався від щедрівки і починав функціонувати самостійно як “віншування”. Майже в усіх текстах зберігся мелодійний приспів “Щедрий вечір, добрий вечір”, або “Щедрий вечор, святий вечор, добрим людям на здоров’я”, поширений у волинській щедрівці. Тематика та мотиви щедрівок Волині зосереджені навколо надій та побажань людини: умилювання сил природи, сподівання на багатий урожай, приплід худоби, добробут у новому році, забезпечення вдалого шлюбу.

Щедрівки господареві вирізняються різноманітністю тем, багатством художніх засобів. Вони оспівують красу, статки, щастя та гармонію в родині. Господар тут багатий та щедрий, “на нім шуба собольова”, “пояс щирозлотний”, на поясі сто червінців, він – ясен місяць, його дружина – ясне сонце, дітки – ясні зірки. Цей мотив – сім’я в образах місяця, сонця та зірок – часто

зустрічається у волинській щедрівці і досить детально розроблений. Образ щасливої родини, що постає в іпостасях астральних світил, є втіленням найвищих ідеалів українця. Найпоширенішим величально-побажалним мотивом господареві та його родині є мотив “трьох радостей”. Зберігши в основному композиційну та образну структуру, в процесі еволюції він набув варіантності. Скажімо, у волинських щедрівках, які змальовують родину в образі астральних світил, цей мотив має різні варіанти: “Ой у полі пшениченька,/ Щедрий вечір, добрий вечір!/ Коло неї криниченька,/ Там дівчата пшеницю жали,/ І в криницю заглядали,/ Побачили три радості,/ Перша радість – ясний місяць,/ Друга радість – ясне сонце,/ Третя радість – ясні зірки” [8]. Інший варіант подає більш розгорнуту картину: тут “три радості” написані на “клинівому листку”, і щедрівка вказує на те, що “Ясний місяць – пан господар,/ Ясне сонце – господиня,/ Ясні зірки – то їх дітки” [9]. Загалом цей мотив простежується в усіх українських щедрівках у більш чи менш розгорненому вигляді. У них йдеться про хатку з трьома вікнами, які є місяцем, сонцем, зорями, або про церкву (що несе на собі елементи християнізації).

У щедрівці “Пішла Марія, гукаючи” мотив “трьох радостей” набуває християнізованого забарвлення: на високій горі клен дерево, з того дерева “крижі крижать, церкву будують,/ А в тій церкві три гроби лежать,/ А в першому гробі – Іван Хреститель,/ А в другому гробі – Сус Христос лежить,/ А в третьому гробі – панна Марія” [10].

Найявний мотив “трьох радостей” і у формулах побажання врожаю та приплоду худоби. У щедрівці, записаній на Волинському Поліссі, зустрічаємо цей триєдиний мотив: “Щоб телухні телилиса,/ Щоб козухні водилиса,/ Щоб авечки котилиса” [11]. У волинських щедрівках цей мотив утратив один з елементів: “Вийди, вийди, господару,/ Подивися на кошару,/ Чи є бички, чи телички,/ Чи градочок ягняточок” [12]. Мотив “трьох радостей” у побажаннях врожаю у волинських щедрівках уже дещо християнізований, хоча й не втратив своєї народної магії: “А в чистім полі, в полі плужок ходить,/ А за тим плужком сам Бог ходить,/ Святий Петро поганяє,/ Божа Мати їсти носить” [13].

Метою щедрівок є забезпечення щедрого врожаю на наступний рік, тому господарсько-рільничі мотиви, магічні формули-заклинання та побажання є їх лейтмотивом. Поширений та детально розроблений мотив множення худоби поданий у формі здійсненої й повідомленої ластівкою (або зозулею) події. Він зустрічається майже в усіх щедрівках господареві, що побутують на Волині.

Волинська щедрівка не вирізняється багатством художніх засобів у змалюванні образу господаря. Тут спостерігаємо традиційний набір епітетів та порівнянь, властивий українській щедрівці загалом. Деякі тексти лише фрагментарно зберегли зачин – у запитаннях “Чи є вдома пан господар?” – без прохання дозволу зашедрувати, що є свідченням втрати обрядової функції та занепаду жанру. Що ж до поспіву, то він теж майже в усіх текстах відсутній і несе на собі пізніші нашарування, або, виокремившись, перейшов до розряду дитячих щедрівок.

Між циклом господарських щедрівок та “молодіжним” помітна значна стилістична різниця. “Молодіжний цикл” відходить від заклинально-магічної основи новорічного обряду і зосереджує коло своїх зацікавлень у сфері шлюбної символіки або вихваляння краси дівчини чи мужності парубка. Мотив сватання та шлюбних стосунків найповніше подано у щедрівках парубкові. Символіка текстів, де сокіл (орел), що сидить на яворі (образ “дерева життя”), випрошує у парубка собі життя, за що обіцяє посприяти у сватанні дівчини, очевидно, сягає давніх часів, коли сокіл (орел) уявлявся як предок. Він мав не лише забезпечити добрий врожай (щедрівка співає про збір врожаю пшениці – “Та й складемо її орловим крилом,/ Орловим крилом, сивим соколом” – [14]), але й посприяти вдалому шлюбу. У волинській щедрівці цей мотив дещо трансформований: “Мур при дорозі, нові ворітечка,/ На тих ворітечках сидить соколенько” [15]. Тут вже немає образу “світового дерева”, втрачена поетика та епіка тексту, яку ще зустрічаємо у давніших записах з Чернігівщини та Галичини [16].

Найпоширенішим у щедрівках парубкові, що побутують на Волині, є мотив “трьох доріг”. Він також представлений різними варіантами: три дороги – одна до батенька, друга – до матінки, третя – до милої. У іншій щедрівці знаходимо пояснення мети трьох доріг: “до батенька – по шапочку, до матінки – по сорочку, до милої – по хустинку” [17], що, фактично, є побажанням (пророкуванням, ворожбою) вдалого шлюбу. За спостереженням В. Хмель, “група українських колядок та щедрівок з мотивами “чужої сторони”, “збирання в дорогу”, “на полювання”, “розмови

з конем” мають семантику вербальної ініціації” [18]. Це переважно тексти “Ой рано, рано кури запіли”, де “панич”, “молодець” (або конкретно вказується ім’я парубка) будить “братців” “на полювання, на прогуляння”. Мета “полювання” – “кунка в дереві, дівка в теремі”, що безпосередньо споріднене зі сватанням у весільному обряді.

Волинські щедрівки з мотивом “збирання в дорогу по наречену” теж мають неповні варіанти – наявний традиційний зачин та власне щедрівка. У зафіксованих текстах відсутній приспів та поспів. Сюжетна лінія розвивається за сталим зразком: парубок сідлає коня – батько йому присвічує та питається, куди син їде – їде він за “гороньку по дівоньку” – “дівонька багатая./ Багатая, хорошая./ В будень ходить в сріблі, злоті./ В свято ходить в оксамиті”.

Цікавий варіант “Ой рано, рано куроньки піли” [19]. Тут сюжетна лінія дещо розширена і збагачена іншим мотивом: прохання парубка дозволу на одруження та поради батька щодо вибору нареченої. Тут є кінцівка, якої не зустрічаємо в інших текстах: “Ой сину, сину, не твоя рівня./ Не твоя рівня, то королівна./ В неї вартоньки на три брамоньки. / Першу вартоньку конем об’їду./ Другу вартоньку мечем росічу./ Третю вартоньку медом напою. / Медом напою, королівну візьму” [20]. У текстах відсутня кінцівка, яка чітко розкриває мету подорожі: “Візьмемо собі помиряночку./ Помиряночку, королівничку./ Отцю, матері на послужечку./ Мені молодому на подружечку./ Отцю, матері слуга буде./ Мені молодому пара буде” [21].

Найяскравіший засіб змалювання богатирської слави парубка – це вихваляння його коня, а також зброї – символу хоробрості. У волинських щедрівках образ коня змальований яскравими казковими кольорами: “Що в мого коня срібні копита./ Срібні копита камінь лупають./ Що в мого коня шовкові хвости./ Шовкові хвости – сніг замітають./ Що в мого коня золота грива./ Золота грива в стайні світила” [22].

Теми та мотиви щедрівок дівчині, які побутують на Волині, головним чином, зосереджені навколо оспівування незрівнянної краси дівчини, її працьовитості та почуття кохання. Таким поетичним та чарівним малює образ дівчини волинська щедрівка “В нашої Марусі є три городочки”: “Їден городок – червона калина./ Другий городок – зелена рутонька./ Третій городок – зелений барвінець./ Червона калина – то її личенько./ Зелена рутонька – то її косонька./ Зелений барвінець – то її вінець” [23]. Дівчина порівнюється то з калиною, то із зорею або сонцем, то з красною панною. У щедрівках про сватання та заміжжя поширений прийом триразової градації в змалюванні подій, коли якість постійно збагачується в напрямі наближення її до ідеалу [24]. Такий прийом зустрічаємо у тексті “Ой рано, рано кури запіли”, де дівчину порівнюють то з “попівною”, то з “крулівною”, але вона – “батькова дочка./ Батькова дочка, як паненочка” [25], або “ані попова, ані корольова./ Я в свого батька вихованочка./ Викохав її як рибу на воді, як рожу в городі” [26].

Цікавий мотив щедрівок дівчині – райське дерево з золотою корою. За спостереженням К. Сосенка, “золота роса” у щедрівках – символ місяця, культ якого проявився передусім із щедрівок [27]. Зоря (дівчина) у щедрівках – товаришка місяця і разом з ним – символ животворної й плодючої сили в природі [28]. Це дуже часті мотиви щедрівок, які посилюють та поглиблюють шлюбно-еротичну символіку.

Жанр дитячої щедрівки виник на тій стадії функціонування обряду, на якій була втрачена його заклінально-магічна функція, а розвиток функції естетичної перевів його до розряду розважального. Водночас дитячі щедрівки зберегли мотиви, пов’язані з господарською діяльністю. Величання та побажання переважно адресовані господарям дому, найчастіше родичам. Вони обмежувалися зиченням гараздів та здоров’я. Дитячі твори не втратили окремих рис щедрівок (гіперболізовані побажання, величання господарів), але вони набули жартівливого відтінку і залежно від стосунків із господарями, їх ставлення до щедрувальників, іноді ставали колючими та насмішкуватими: “У нашого дядька хорошая тітка./ Бог йому дав. / Не клади біля вікна, щоб ніхто не вкрав” [29].

Якщо господарі ставилися до щедрувальників без належної поваги, не обдаровували їх за спів, прохання ставали вимогливішими та дошкульнішими: “А ні, дай з сиром пирога./ А не даси пирога./ то візьму вола, виведу з обори за рога./ От тобі, дядьку, щедруха і риг./ Що не дав міні пиріг” або “А в тій хаті козу луплять./ За ті гроші хліба куплять” [30]. Найпоширеніші дитячі щедрівки, які сьогодні побутують на Волині: “Щедрик-бедрик”, “Васильова мати”, “Чи є вдома пан господар”.

Щедрівки Волині сьогодні представлені неповними текстами. Зберігши в основному композиційну структуру, в процесі побутування волинська щедрівка у деяких варіантах втратила зачин та поспів, які, виокремившись, сьогодні співаються як віншування, як власне щедрівка, або перейшли до жанру дитячої щедрівки. Тематика щедрівок Волині традиційна, а деякі мотиви несуть на собі вплив християнської традиції.

м. Хмельницький

1. Етнографічний збірник НТШ. Колядки та щедрівки. – 1914. – Т. 1. – С. 5.
2. Цитовано за: Курочкін О. Новорічні свята українців: традиції та сучасність. – К., 1978. – С. 89.
3. Там само. – С. 90.
4. Українська народна поетична творчість / ред. М. Т. Рильського. – Київ, 1958. – Т. 1. – С. 249.
5. Курочкін О. Новорічні свята українців... – С. 92.
6. Климець Ю. Величально-побажальні символи у колядках та щедрівках Волині // Проблеми успадкування зимових народних звичаїв та обрядів: Збірник матеріалів і тез II науково-практичної конференції. – Рівне, 1996. – С. 86.
7. Потебня О. Пояснення малоруських та споріднених народних пісень. – Т. 2: Колядки і щедрівки. – Варшава, 1887.
8. Записала студентка Рівненського державного інституту культури М. Мельничук // Дипломний реферат “Пісні зимового календаря у с. Вовковиї на сучасному етапі”. – 2003. – С. 30.
9. РФ ІМФЕ. ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 28–3, од. зб. 192, арк. 11.
10. Чубинський П. Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край. – 1872. – Т. 3. – С. 448.
11. Коробка М. Колядки і щедрівки, записані на Волинському Поліссі. – Спб., 1902. – С. 13.
12. РФ ІМФЕ. – Ф. 6–3, од. зб. 66, арк. 60.
13. Чубинський П. Праці... – С. 451.
14. РФ ІМФЕ. – Ф. 14–3, од. зб. 788, арк. 15.
15. РФ ІМФЕ. – Ф. 6–4, од. зб. 67, арк. 10.
16. Чубинський П. Праці... – С. 466.
17. Записи з с. Гриців Шепетівського району Хмельницької області.
18. Нова радість стала. Різдвяні, новорічні та йорданські свята на Тернопільщині. – Тернопіль, 1993. – Вип. 1. – С. 122.
19. Колядки і щедрівки. – К., 1965. – С. 169, 173.
20. РФ ІМФЕ. – Ф. 14–3, од. зб. 788, арк. 15.
21. Колядки і щедрівки. – К., 1965. – С. 252.
22. Хмель В. Космологічна семантика колядкового тексту (на матеріалах різдвяного фольклору Рівненщини та Люблінщини) // Автореферат... – 2000. – С. 13.
23. З народної творчості Волині: 150 українських народних пісень та 1000 приповідок / упор. П. Шайда. – Торонто. – 1978. – С. 30.
24. Там само. – С. 31.
25. Колядки і щедрівки. – К., 1965. – С. 285.
26. Ой радуйся, земле. Подільські колядки, щедрівки, гаївки / упор. Прокопчук. – 2001. – С. 128.

(Запис із с. Підлісці Кременецького району).

27. Записи з с. Шарпанці Сокальського району Львівської області.

28. Дей О. Величальні пісні українського народу // Колядки і щедрівки. – 1965. – С. 27.

29. РФ ІМФЕ. – Ф. 14–3, од. зб. 338,5п., арк. 2481.

30. Дей О. Величальні пісні... – С. 27.